

ÖMER ZÜLFE’NİN ŞİİRİN İZİNDE SÖZÜN GÖLGESİNDE ADLI ESERİ ÜZERİNE**Bekir BELENKUYU***

Osmanlı şiiriyle ilgili bugüne kadar söylenenler, henüz söylenmemiş şeylerin yanında ne kadar da azdır. İçinde doğduğu kültür ve medeniyetin izlerini en küçük parçasına kadar özümsemiş bir şiir hakkında gösterilen gayretlerin yine de yeterli olmayışı haklı sebeplerle açıklanabilir.

Bir kenara oturup şiir ele alınınca, her beyit başlı başına koca bir dünya olur karşımızda. Şiir anlaşılmaktan ziyade duyulmaya yatkın olsa da, Osmanlı şiiri için bu tanımlamaların bir adım daha ötesine gitmek gerekir. Çünkü akıl ve duyular hissesini almayınca, şiirden alınan tatta bir şeyler eksik kalır. İşin kolayı, eksik kalan, noksan bırakılan şeyleri kendi hâline terk etmektir. Herkesin bildiği, kaynaklarda yığınla birbirinin tekrarı malumatın bulunabildiği beyitlere, ifadelere, kelimelere sığınmak da Osmanlı şiirinden zevk alma adına yapılan noksan bir gayret olsa gerek. Ancak anlaşılmayan, zor gelen yerler kendi hâline terk edilmeyip, yalancı zevklere de tamah etmeyince tadına doyum olmaz manaların, *ağz miski* gibi nefes açıcı, hoş kokulu ifadelerin doldurduğu bir kültür hazinesi çıkar ortaya. Bu hazineye de yalnızca “Şiirin İzinde, Sözün Gölgesinde” sabır ve sebatla ilerleyince ulaşılabilir.

Bahsedilen hazineye ulaşan bahtiyarlardandır Prof. Dr. Ömer Zülfe. 1973 yılında Edirne’de doğan Zülfe, ilk ve ortaöğrenimini memleketinde tamamladı. 1995 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. 2004 yılında doktora eğitimini bitirdikten sonra 2007’de doçent unvanını aldı. 2014 yılında profesör unvanını alan Ömer Zülfe, hâlen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selikî ve Şiirleri* (2006), *Muallim Naci Nevadirü’l-Ekâbir Âlimlerin Akıl Oyunları* (2009), *Hecrî Divân* (2009), *Nâşid Divan* (2009), *Yakînî Divân* (2009), *Müstecâbizâde İsmet Furûk-ı Elfâz* (2011) yayınlanmış kitaplarından bazılarıdır.¹

Ömer Zülfe’nin tanıtıma konu olan *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler* adlı kitabı, Osmanlı şiiriyle ilgilenenlere derli toplu pek çok şey söylüyor. 289 madde başının yer aldığı kitapta bazı maddeler birden fazla kelime ve kavrama açıklık getirdiği için 350’den fazla farklı kelime, kavram ve ifade Osmanlı şiirinden

* Arş. Gör.; Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bekirbelenkuyu@anadolu.edu.tr.

¹ Yazarın akademik kariyeri ve yaptığı çalışmalarla ilgili tam bir listeye <https://abb.marmara.edu.tr/cv/954/omer-zulfe> linkinden ulaşılabilir.

alınan çeşitli beyit örnekleriyle okuyucunun dikkatine sunuluyor. Kitabın içindekiler sayfasında belirtildiği gibi eser “Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde” başlıklı bir ana bölüm üzerine kurulmuş. Başta verilen “Kısaltmalar” ve “İşaretler” başlıklı sayfaların ardından gelen “Birkaç Söz” ve sonda yer alan “Kaynaklar” ve “Dizin” ana bölüme yardımcı mahiyetteki başlıklar olarak karşımıza çıkıyor.

Önsöz yerine eserin hemen başında yer alan “Birkaç Söz” (Zülfe, 2011: 9) başlıklı giriş yazısında yazar eserin nasıl ortaya çıktığından bahsediyor. Aslında kitapta yer alan bilgilerin parça parça, birike birike ortaya çıkmış küçük notlardan meydana gelmiş büyük bir emek ürünü olduğunun mesajını veriyor. İfade ettiği bu husus aslında Osmanlı şiiriyle ilgilenenlere, kelime ve kavram peşinde emek sarf edenlere tecrübeyle ispatlanmış bir yöntem de sunmuş oluyor.

289 maddenin belli bir tasnife tabi tutulmadan sıralandığı “Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde” (Zülfe, 2011: 11) başlıklı bölüm, Osmanlı şiiriyle ilgili fazla dillendirilmemiş kelime, kavram ve ifadeleri ele alıyor. ‘Bunu herkes bilir, izaha gerek yoktur.’ denilebilecek kelimelerden tutun, en çetrefilli kavramlara kadar geniş bir yelpazede, türlü inceliklerle işlenmiş beyitlerin kapıları açılıyor bu bölümde. Aslında yazarın “Birkaç Söz” başlıklı giriş yazısında ana bölümdeki maddelerin üç kısımda ele alındığı görülüyor. Bu üç kısmın ne olduğunu ifade eden yazarın zihnindeki tabloyu kendi ifadelerinden yola çıkarak aşağıdaki gibi düzenlemek mümkün:

1		
“Osmanlı şiirinde çeşitli tasavvurlara konu olan deyimler, atasözleri ve kalıp sözlerden az bilinen ya da bilinen fakat kayıt altına alınmasında fayda görülenler, örneklerden hareketle izah edilmeye çalışılmıştır. Bunlar arasında kaynaklarda deyim ya da atasözü olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmayanlar da mevcuttur” (Zülfe, 2011: 9).		
1. ‘Abbāsī ‘alem	103. ḥazāyin-i Efrāsiyāb	198. pīr olası
3. āb-ı zülāl	104. hevāya yelten-	202. rişte-i cān
4. ad çıkar-	105. ḥırkaya baş çek-; ḡonce	203. rüzgārimuvāfık
5. ağız miski	106. Ḥızırdu‘āsı	205. sāde-pehlū
6. ağız kızıl	109. ḥidmete yarar ol-	206. şaff-ı ni‘āl
7. ‘aql-ı küll	115. igen aşırı	207. sā’ilesu’āl olmaz
9. Allāhokına uğra-	116. ignedeniplige dek	208. sākī-i devrān
10. altun adı bakır ol-	118. ihvān ile ihtilātqıl-	209. şalā
11. anadan toğanışeh-bāz olur	120. iki yakaisi ol-	210. şalgınşal-
15. ārife bir gül yeter	121. inci çıkar-; baş aşağı ol-	211. şāmit
16. āsumānī	122. işidendenırağ olsun	212. sāyesultānı
20. ayak ile baş-	124. Ka‘be‘dedu‘āmüstecāb olur	213. Selīmāneşar-

23. aynına alma-	125. kadehcerrârı	215. serv-i âzâd
28. bakırın aç-	126. kadın; aşk	216. seyfâyeti
29. barmakçaldur-	127. kâfûr; fûlfûl	217. sezâb
30. başa çık-	128. kâ'inât-ı cev	218. silker şarşar
31. başa toprak	132. kâmişoğ	219. şovukdemürdög-
32. başı açukpâdişâhlikêt-	133. kan üstüne kanêt- / ol-	220. şohbetbâkî
33. başına gör-	134. kan yut-; la'l	221. şu gibi alçağaağ-
34. başın alupmağribdenyaña git-	135. kara alay	223. şuluseñekşuda yiter
35. başına tîmarsuz	136. kâraçanağlı	224. şuyu getiren de senegişyan da b
37. baş şağoldukcacihânda bulunur añakülâh	137. kara çullarda kal-	229. şâm-ı ğarîbân
43. beyâzaçık- / beyâzaçıkâr-	138. kâraşâlgây-	230. şeb-rev
44. bî-dûd helvâ	139. kâraşop	236. şîrintemâşâ
46. bir tavâfibiñ 'ömre vërme-	140. kâse-bâz	238. şütür-gürbe
47. bir yaña ol-	142. kayduñıkayır-	241. taşavvurdanziyânêt-
48. biri biñe geç-	145. kemân-ı Rüstem	242. tavşanuyhusu
49. bir yüzden toğ-	146. kemden kem gelür	243. temâşâbundadur
50. boynıbağluğul	147. kendüsiniyüksedüt-	244. teng-i şeker
51. boyu servehevâdâr ol-	151. kızılıçık-	245. tercümân
52. burc kes-	152. kızıl yeşil duñân	247. toğrututulmazsaegri bulunmaz
53. cân-bâz	153. ko beni dîvâra yapış	248. toprak gözine
54. câniyoğ	154. kola gel-	249. topu göklere ağ-
55. cân otı	155. kuñl-ı rüşenâ	250. toz
56. cennetdeşeb olmaz	156. kulağıberg	251. toz kondurma-
57. ceş-i cerrâr	157. kuldânhañâşehden 'a'â	252. tûmâr
59. Çâçkemân	159. küfrâyeti	253. tûrı var-
60. çenberden geç-	160. küp küp düş-	254. tüyinceğayr eyle-
61. çeşme-i mihr; yüzişuyiyeredökil-	161. leb-i dilber	255. tüyincekademêt-
63. çöp altında olur şan'at	163. lu'bet-bâz	256. ucını ıñılat-
64. dağlarağdarurhimmetü'r-ricâl	165. mağribîdînâr	257. uçurma
65. damağ çatlat-	166. mağabbetrevzeni	258. uğrındîntut-
66. dem kadem	169. merdüm-zâde	261. uşañ baş terkide
67. derisine tolubahâsı	170. mevt-i ağmer	263. Ülker; kamer
69. dike bağ-	172. mişkala	265. vañan içre ğurbet
70. dil-i derviş	173. mîr-i 'aşîkân	266. yağasuzko-
73. ebleh kehel olmaz	174. murabba'	267. yalmanı yalmanı
74. ecelden öñdinölmüşyoğ	175. mühröp-	268. yañşığı şağır hikâyeti
75. ellerde mansıb dest-mâl	176. müşebbekkâfes	269. yapı-
76. elüñ beri	177. nağd-i Selmân	270. yarıcuñAllâh
77. elüñi ipe çek	178. na'l kes-	272. yazılmış da yuyulmuşyoğ

78. erenler nakde kılmışlardu‘ayı	180. nāzuyhūsı; bahār	273. yazulıseydā
79. encüm gibi bīdār ol-	182. neye el şunsakulpu destinde kal-	275. yeri od ol- / yerini od eyle-
80. faşl-ı hāzāndagörinen düşlere i‘tibāryok	185. nūrēt-	276. yerindenşuçık-
81. el-ğarībūke‘l-a‘mā	186. oħmaħal	277. yeşil yaprak
82. felegekeleksīmurgasıñekdeme-	187. okıya gel-	279. yılı tüyince / ilanı tüyince
85. gögüskağ-	188. oyununısağalı bit-	281. yol degüldür
86. gökdenyağanyerkañbületmez mi?	189. ölmez oğul	282. yol sür-
88. gönleksüzko-	190. ‘ömrva‘deyeküymez	283. yüzinekaşuñarışvēr-
89. gönülkalsun yol kalmasun	191. pāk-bāz ‘	286. zaymurān
90. göziaçuklar	192. pāreye atıl-	287. zehirlik
91. göz ucyılabak-; göz ucyılaişeret	193. penbe ile dīvāra yapıştır-	288. zer-i Ca‘ferī
93. gözibağlumisāfir	194. pençe-i mercān	289. zinhār
96. gül; gül-geş; gül-bāng	195. pertāb	
99. ħarābāt	197. peyveste	
2		
Farklı şairler tarafından benzeri hayalleri ifade etmek için özellikle bir arada kullanılan bazı kelime ve ibareler tespit edilip aralarındaki anlam ilgileri üzerinde durulmuştur. Böylece belli kelime ve kavramların aynı hayal yürüncesinde ne şekilde işlendikleri izah edilmeye çalışılmıştır (Zülfe, 2011: 9).		
2.ābdār; sūznāk	105. ħırkaya baş çek-; gonce	183. nişān; seg; pāy; gül
8.akreb; reyhān	107. ħızır; pā-ħuceste; girdāb	184. Nūh; gözyaşı
12. ‘anqā; meges	108. hicrānluğumās; metā‘-ı vaşl; şar-	196. peyk; rehber
14. āriż; şu; gönül, nār	110. hindū; cerrār	199. raşad; çāh
17. āteş; baş çek-; hevā; esme şavurma	111. ħüccet; ħağ	200. rebāb; āteş
18. ayağāşu dök-; ħamām	112. hümā; şeh-bāz; ‘aşık	201. remed; siyāh perde
19. ayağıtızıyla gel-; nerkis; şabā	113. ‘ışk; yük	205. sāde-pehlū
21. āyine; ħod-bīn	117. ihtiyār; el	214. Selmān; Dil-şād
22. āyine; nemed; keder	119. ihyā geceleri;kañdr; mürde-dil	222. sultān; Mışr
25. bāde; tıynet; taħmīr	121. inci çıkar-; baş aşağı ol-	225. Süleymān; taht; yel; berbād
26. bād-ı hevā; manşib	123. jāle; ter düş-	226. Süreyyā; ħayvān
27. bağrını del-; dür	126. kadın; aşk	227. sürħvālā; ele-
36. başlupıñar; ayak	127. kāfūr; fūlfül	228. şafağ; hilāl; ħancer
39. bende; ‘anber, benefşe	129. kalender; mücerred	231. şecer; aħzar; nār
40. benefşe; gül; secde	130. kamer; ‘akreb burcu; bārān	232. şeh; atı öninceyüri-
46. bir şavāfibiñ ‘ömre vērme-	131. kamer; şeş-der	233. şem‘; tār
54. cāniyok	134. kan yut-; la‘l	234. şerħ; ħağ

58. Cevzâ; kemer	141. kâşâne; zâhid	235. şîrâze; haţ
61. çeşme-i mihr; yüzişuyiyêredökil-	143. kebkeb; Şüreyyâ	237. şîşe; sâ'at
62. çetr; miskîntînâb	144. Kelîm; su'âl	239. tâb-hâne;ziyâ
68. devlet el vër-; el öp-	148. keyfiyyet; esrâr	240. tâc; terk; kalender
71. doğanla avcılık; beg	149. Keyvân; bahş	246. tîğ çek-; dellâk
72. dünya; kocakarı; er	150. kıble-nümâ; yüz	259. 'uqde; dendân
83. fülful; yübüset	158. küt-ı revân; tatlı	260. 'unnâb; la'l; kan
84. ğazâ; rakîb; kâfir	160. küp küp düş-	262. uyhubağla-; büyü
87. gökyüzü; direk	162. Leylâ; kâsekır-; vefâ	263. Ülker; kamer
92. göziaçuk; şem ^c	164. mağribî; tılsım	271. yay; âteş
94. gözlerini igneyle dik-; şeh-bâz	167. mâh; hâle; bārân	274. yemîn; benefşe
97. gülâb; şudâ ^c	168. menzil; nişân; taş	278. yılan; reyhân; 'akreb; Nuşirevân
98. güneş; zerre; yerden götür-	179. naşîb; el öp-; yabana at-	280. yokyere; ağız
100. haţ; nesh	180. nâzuyhusı; bahâr	284. zağan; ağıyar
102. hayret; girdâb	181. nevbet; kûs	285. zâğlan-; şemşîr; cevher
3		
Osmanlı şairleri, kelimelerin lûgat manaları arasındaki farklara özellikle dikkat ederler ve bunları güçlü anlam ilgileriyle ördükleri beyitlerde ince îmâlarla süslerler. Sözlüklerden ve şerhlerden hareketle, Osmanlı şairleri tarafından bu yönde kullanılan bazı kelimeler incelenmiş ve ifade ettikleri anlam inceliklerine değinilmiştir (Zülfe, 2011: 9).		
3.âb-ı zülâl	38. beñ	95. ğuşşa
11. anadan toğanışeh-bâz olur	41. beyân	101. hayâl
13. arala-	42. beyâz	102. hayret; girdâb
23. 'aynına alma-	43. beyâzaçık- / beyâzaçıkâr-	113. 'ışk; yük
24. az	45. bîmâr	114. ıztırâb
26. bād-ı hevâ; manşıb	48. biri biñe geç-	171. meydân
30. başa çık-	52. burc kes-	204. şabr
35. başına tîmârsuz	60. çenberden geç-	264. vâlih; hayrân

Dikkat edilirse bazı maddelerin birden fazla tanım altında değerlendirilmesi mümkün. Örneğin 1. gruba dâhil ettiğimiz 'aynına alma- (Zülfe, 2011: 29) maddesinde yapılmış olan tespitlerin 3. grup altında da değerlendirilebileceğini görüyoruz. Bazı ifadelerin, kelimelerin veya kavramların bu şekilde birden fazla kıstasa göre değerlendirilebilmesinden dolayı yazarın daha serbest bir sıralama yaptığını düşünebiliriz. Ancak yine de maddelerin dizin kısmında alfabetik olarak sıralanmış olması ve madde başlarındaki bütün kelimelerin kendi başına ve madde başı hâlinde kitabın sonundaki dizin kısmında alfabetik şekilde dizilmiş bulunması kullanımı oldukça kolaylaştırmaktadır.

Kitapta yer alan maddelerin gerçekten büyük bir emek neticesinde ortaya çıkmış olduğu dikkatlerden kaçmıyor. Maddelere malzeme olan beyitlerin ilk bakışta zihinde uyanan anlamlarının ötesinde, insanda bedii bir zevki de uyandıran lafız ve mana katmanlarını başarılı bir şekilde fark ettirmeye vesile olan türlü notlara rastlıyoruz kitapta. Bu notların uzun birikimlerin sonucu olduğu maddelerin içeriğinden anlaşılabilir. Örneğin 279. madde olan *yulanı tüyince/ilanı tüyince*'nin (Zülfe, 2011: 233) her şeyi usulünce yapmak gerektiğini belirten bir ifade olduğunu, bu ifadeyi ortaya çıkaran ortak aklın, tabiatı en ince ayrıntısına kadar gözlemleyip kendisini anlatırken tabiattan sık sık yararlanan halk olduğunu en açık şekilde görebiliyoruz.

Beyitlerin bütününden yola çıkıldığında kaynaklarda rastlanamamakla birlikte şairlerin ifadelerine bakarak gerçekte bulunduğu düşünülen *lu'betbâz* (Zülfe, 2011: 138), *penbe ile dîvâra yapıştır-* (Zülfe, 2011: 163) gibi maddelerde, kültür tarihimize ilişkin ilginç bilgiler çıkıyor karşımıza. Ömer Zülfe'nin çalışmasında beyitlerin anlaşılması için belâgatten coğrafyaya, kuyumculuktan avcılığa, itriyattan zoolojiye kadar çok geniş bir yelpazeye dağılan alanların kaynaklarına başvurulduğu görülüyor.

Yazarın giriş bölümünde de belirttiği gibi maddelerin tamamı için son söz söylenmemiş. *Bâd-ı hevâ*'nın rüşvet karşılığı olarak ele alındığı (Zülfe, 2011: 31), *damak* kelimesinin kopuzun bir parçasına ad olarak kullanıldığı (Zülfe, 2011: 61), *başına gör-* deyimine bir saymak, kendisiyle denk görmek anlamının verildiği (Zülfe, 2011: 36) maddeler, son sözün söylenmeyip bulunacak yeni örneklerle anlamının kesinleşeceği maddeler olarak karşımıza çıkıyor.

Bunların dışında sözlüklerde rastlanamayıp şerh kitaplarında farklı manaları verilen kelimeleri de görüyoruz. Yazar, *beyâz*'ın (Zülfe, 2011: 42) kâğıt anlamına geldiğini, *gül*'ün (Zülfe, 2011: 85) bazen büyük, ulu manasında kullanıldığını, *yol* (Zülfe, 2011: 281) kelimesinin insaf anlamına geldiğini şerh kitaplarındaki bilgiler ışığında tespit etmiş. Verilen bu karşılıkların ilgili beyitlerin anlamını çözmede ne kadar isabetli olduğu da yapılan açıklamalarla ortaya konulmuş.

Kitabın ansiklopedik bir sözlük mahiyetinde olması sebebiyle “Dizin” kısmının daha geniş bir kelime kadrosuyla, kısa karşılıkların da verildiği bir şekilde hazırlanması eserden en iyi şekilde yararlanmayı mümkün kılar, Osmanlı şiiriyle uğraşanlara daha çok fayda sağlar. Çünkü madde başında müstakil veya başka bir kelimeyle bulunmayıp açıklamalar kısmında notların arasında anlamları verilen pek çok kelimeye kısa yoldan ulaşmak mümkün olamıyor. Kitabın yeni baskılarında “Dizin” kısmının bahsedilen şekilde düzenlenmesi okuyuculara büyük bir kolaylık sağlayacağı gibi, yeni sözlüklere de sağlam bir malzeme sunacaktır.

Kitabı okuduktan sonra artık beyitlere, ifadelere, kelimelere daha başka, daha şüpheli bir nazarla bakacağı kesin olan okura yazarın metodunu ve gayesini en güzel şekilde ifade eden kendi ifadeleriyle yazımızı bitirelim:

Yavaş yavaş son kalıntıları da kaybolmaya yüz tutan bir medeniyetin ince ince işlenmiş ruhunu renk renk yansıtan Osmanlı şiiri metinlerini, unutulmayı hak ettiklerini düşünerek ya da umursamazlığın kucacağına iterek geçmişe gömmek işin kolay tarafı olsa gerek. Ancak bunları anlamak, dayandıkları temelleri bulmak ve kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde anlatabilmek de imkânsız göz kırpan tatlı bir hayalden başka bir şey değil. İnsan bu ikilik arasında sıkışıp kalıyor. Bu durumda belki de tutulacak en doğru yol, bilinmeyenleri tespit etmek ve bunları tartışmaya açmak. Bu çalışma böyle bir hedef doğrultusunda kaleme alındı. İleri sürülenler tartışılıp değerlendirildikçe, bilgiler elenip süzülükçe, eksikler tamamlanacak, yanlışlar düzelecek ve daha iyinin yolu açılacaktır (Zülfe, 2011: 10).